

La traducció i la censura franquista: la meva experiència a Edicions 62

Francesc Vallverdú

Editor i traductor

Membre emèrit de l'Institut d'Estudis Catalans

Em sento molt complagut, per raons personals, de participar en aquestes Jornades de la Càtedra Jordi Arbonès. Vaig conèixer Jordi Arbonès l'any 1980, durant una estada d'ell i la seva muller Isabel a Barcelona, i de seguida va néixer entre nosaltres una franca amistat. Coneixent les seves qualitats com a traductor, li vaig encarregar, a partir d'aleshores, en nom d'Edicions 62, nombroses traduccions de l'anglès, circumstància que donà lloc a una llarga relació epistolar, pel fet que, com és notori, l'Arbonès vivia a l'Argentina. Això sol ja explica el goig que sento de trobar-me en un lloc per a mi tan emblemàtic.

Vull fer constar, doncs, el meu agraïment als organitzadors d'aquestes Jornades sobre «Traducció i censura» per haver-me fet l'honor d'inaugurar-les; agraïment que faig extensiu al tema suggerit, ja que aquest encàrrec m'ha permès de reprendre una matèria que al començament de la meva activitat com a sociolingüista, més de quaranta anys enrere, havia reclamat repetidament la meva atenció —i sempre és falaguer de retornar als orígens.

Entrant ja en matèria, advertiré que el títol de la meva lliçó —del qual sóc plenament responsable—, «La traducció i la censura franquista: la meva experiència a Edicions 62» és tan genèric que admet interpretacions prou àmplies, per la qual cosa demano disculpes a l'avançada als assistents si el meu discurs no satisfà plenament les seves expectatives.

Alguns col·legues m'han atribuït inclinacions escolasticistes, a causa de la meva formació jurídica, i segurament té una base certa: en tot cas, aquesta circumstància explicaria per què em plantejo de fixar degudament els paràmetres del meu discurs. Tenim, doncs, dues nocions «censura» i «traducció» que convé deixar ben perfilades des del primer moment.

Per «censura», en aquest context, ens hem de referir a la «censura franquista», és a dir, aquella que institucionalment s'aplicà durant la dictadura de Franco. Vull dir amb això que no tractaré del fenomen de l'autocensura, tan freqüent en aquella època, però que és difícil de relacionar amb l'activitat traductòria. Tampoc no em referiré a la censura editorial, una forma de censura més general que no es pensa, però que en comparació de la ignominiosa i arbitrària censura institucionalitzada caldria considerar-la una «forma civilitzada». D'altra banda, com

ens va recordar Jordi Arbonès, en un documentat article a *Revista de Catalunya* (1995), la censura editorial és una pràctica habitual arreu del planeta i ni l'ultraliberal món anglosaxó no se n'escapa. En efecte, com explica el mateix Arbonès, fins a la dècada dels 60 les editorials angleses i nord-americanes més importants censuraven les referències obscenes dels textos (Arbonès 1995, 92-96). Si aquesta pràctica pot resultar discutible, sobretot vist des dels ulls d'un lector d'avui, el manteniment d'una línia editorial per part d'una empresa privada és una opció legítima i no pot ser mai considerada pròpiament censura.

Parlem, doncs, de la «censura institucional sota el franquisme». Segons Manuel L. Abellán (1980) —en un treball que va conèixer un notable èxit en el seu moment, malgrat que té algunes mancances— durant la dictadura franquista l'activitat censòria es divideix en dues grans etapes: la primera de 1931 a 1966, en què es practica la censura que arrenca de la guerra; la segona de 1966 a 1976, és a dir la que es practica en aplicació de la Llei de Premsa i Impremta, impulsada per Fraga Iribarne. Aquesta divisòria, massa esquemàtica, potser és vàlida sobretot per al llibre en llengua castellana, però difícilment pot explicar les relacions específiques de la censura franquista amb el llibre en català (Abellán 1980). Tal com suggereix Maria Josepa Gallofré, en el seu monumental estudi *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)* hi ha un fet diferencial entre el llibre en castellà i el llibre en català: en el primer cas, la persecució és *parcial* (només una part dels llibres o dels autors són prohibits); en el segon cas, la persecució és *total* (tots els llibres catalans són en principi perseguibles, perquè el propòsit de fons és destruir el públic lector en català).

Tenint en compte aquests antecedents i acceptant la descripció de Gallofré per a les dues primeres etapes, podem establir cinc fases en l'actuació de la censura respecte al llibre el català:

a) 1939-1945, destrucció del llibre i del públic lector en català

Malgrat que a les primeres setmanes de l'ocupació de Barcelona, hi va haver algunes vacil·lacions quant a l'ús públic del català, des de març de 1939, com documenta Gallofré, s'acaben les vacil·lacions i el propòsit és destruir no solament els llibres «hostils», sinó tots els llibres en català i, particularment, el públic lector (Gallofré 1995, 20 b). Certament, durant aquest període es publica algun llibre religiós, però és l'excepció que confirma la regla: en termes generals, el llibre català és inexistent.

b) 1946-1951, una incipient tolerància arbitrària

Amb la victòria dels aliats, Franco comença a distanciar-se del falangisme —massa vinculat al feixisme italià i al nazisme alemany, i per tant una nosa per als vencedors. La prohibició absoluta d'editar en català pot resultar incòmoda per al règim. No és estrany, doncs, que durant el bienni 1946-47 es produís, en paraules de Gallofré, «una injecció de vitalitat moderada però real» (Gallofré 1991, 398), tot i que, tanmateix, aviat tornaren a aflorar les pors del règim envers el «libro regional», ja que la seva mera existència, segons els més abrandats franquistes, era un perill per al ple desenvolupament del «libro español». Per cert,

durant aquest període la poesia fou el gènere més tolerat per la censura, i això explica per què la proporció de reculls poètics en català era tan notable.

c) 1952-1962, «*nuevas normas sobre idiomas regionales*»

L'any 1951, Arias Salgado és nomenat ministre d'Informació i Turisme, i d'entrada impulsa unes «*nuevas normas*», que de fet no fan sinó perpetuar els criteris restrictius de l'etapa anterior. Tot i els entrebancs, la producció del llibre en català no para de créixer: el 1960 es publiquen 183 títols en català, i el 1962, 270, xifres sensiblement més altes que les de la dècada anterior (Vallverdú 1975, 106-107). Entre les prohibicions més discriminatòries que afecten el llibre en català continua vigent el veto a les traduccions. També és probable que en aquest període es consolidessin les directrius de la censura franquista, amb unes línies de vigilància permanent: la història d'Espanya, sobretot a partir de la guerra civil, el règim franquista i, en el cas català, la visió nacionalista de la història; les «ideologies vençudes» com ara marxisme, socialisme revolucionari, anarquisme, catalanisme, francmaçoneria; la sexualitat (el sexe com a tabú); els textos religiosos («més papistes que el Papa»); la moral i els bons costums; i els autors maleïts (sobretot els exiliats).

d) 1962-1966, la «*liberalització*» de Fraga

L'any 1962 Manuel Fraga Iribarne és nomenat ministre d'Informació i Turisme i s'afanya a revisar els criteris de restricció per a la publicació de llibres. Entre altres coses, suprimeix el veto de les traduccions al català. Tot i que el nombre d'obres d'autors catalans disminueix o s'estabilitza, la producció editorial en català creix a bon ritme fins a 1966 gràcies a les traduccions. No es pot parlar d'una veritable obertura en els criteris censoris, però sí que es nota una certa «liberalització» (Edicions 62, 2002).

e) 1966-1976, vigència de la *Llei de Premsa i Impremta*

L'any 1966 fou aprovada la «*lleï de Fraga*», que en teoria abolia la censura, però que al capdavant li donava noves ales, gràcies a l'anomenada «*consulta voluntaria*». Els aspectes més negatius d'aquesta llei van pesar durament sobre l'edició en català: així, amb argücies no previstes a la llei, com deixar en suspensió el número de registre en el cas de les editorials «conflictives» (per exemple, Edicions 62), tots els seus llibres havien de passar per «*consulta voluntaria*». Com han explicat a bastament Georgina Cisquella i els seus companys a *Diez años de represión cultural* (1977), la Llei de Fraga no solament no va abolir la censura, sinó que la va institucionalitzar amb tots els ets i uts.

Establertes les etapes en què es desenvolupà la censura aplicada al llibre en català, passem a examinar la qüestió de les traduccions. Com he dit i repetit, les traduccions al català van estar absolutament prohibides fins a l'any 1962. D'altra banda, a partir d'aquest moment, hi hagué un veritable *boom* de traduccions que va durar uns pocs anys, fins que la retracció del mercat i la crisi econòmica posaren en perill la viabilitat d'algunes editorials. Aquestes circumstàncies, i altres

que anirem veient, aconsellen fer una periodificació per a les traduccions al català no ben bé coincident amb la que acabem de veure per a la censura.

A parer meu, tres són les grans etapes en què podem analitzar el desplegament de la traducció al català sota el franquisme (Vallverdú 1987a, 103-104):

a) 1939-1961. El desert

No hi ha traduccions al català per prohibició de la censura. Ja hem dit que es poden comptar algunes excepcions: llibres religiosos, traduccions clàssiques de la «Bernat Metge», traduccions camuflades...

b) 1962-1968. La rauxa

Aixecada la prohibició, Edicions 62 i altres editors s'aboquen a una cursa per traduir-ho tot. En aquest septenni es publiquen més de mil traduccions al català! Aquest boom té causes diverses: l'objectiu de fer, de la cultura catalana, una cultura normal és cada vegada més compartit; el buit de traduccions en el període anterior havia «obert la gana» al lector català i descobria noves sensacions; en aquell temps, els traductors solien ser escriptors reputats i les traduccions al català tenien un cert prestigi; finalment, mentre les traduccions al castellà estaven condicionades per editorials argentines o mexicanes que tenien els drets dels més importants autors moderns —els quals a Espanya havien estat prohibits fins aleshores—, en canvi les traduccions al català no tenien cap competidor editorial.

c) 1969-1975. El seny i la mesura

Passat l'efecte sorpresa, el lector constata que sovint les obres traduïdes al català són més cares que les traduïdes al castellà. S'inicia un procés de «desafecció» en la compra de llibres traduïts al català, la qual cosa, unida a una situació econòmica més crítica, provoca una davallada espectacular de les traduccions: l'any 1973, dels 513 llibres en català publicats només un 9% són obres traduïdes.

(A partir de 1976, coincidint amb el procés de transició a la democràcia, comença una etapa expansiva en la producció de llibres en català: l'any 1977 es publica més d'un miler de títols en català; el 1985, quasi 3.500; i el 2006 i anys successius, més de 8.500. Quant a les traduccions també es normalitzen a partir de 1977, any en què ja constitueixen el 16,5% dels títols publicats en català.)

Després d'establir les etapes en què cal examinar el fenomen de la traducció al català durant la dictadura franquista, ja podem fer unes consideracions finals, perfilant la dimensió exacta del problema.

En primer lloc, constatem que de 1939 a 1961 —un període prou llarg, de vint-i-dos anys— les traduccions al català van ser inexistents, per la prohibició de la censura. Tot i que se'n poden comptar algunes (per exemple, els clàssics de la col·lecció «Bernat Metge»), incloent-hi les que tramejaven la prohibició amagant que es tractava d'una traducció, són merament marginals. La voluntat del franquisme continuava essent fidel a les consignes originals: calia impedir les traduccions al català, per afavorir la destrucció del seu públic. En aquest sentit

—malgrat que Abellán (1980) no sembla adonar-se'n— es confirma la impressió que durant el primer vintenni de postguerra la censura fou més severa amb l'edició en català que no pas amb l'edició en castellà.

En segon lloc, és oportú d'aclarir una aparent paradoxa. Com hem vist, a la segona etapa —el septenni 1962-68— es van editar més de mil traduccions en català, un rècord històric. Atès que la producció total de llibres en català durant el període fou de 2.831 títols, les traduccions representaven el 38%, un altíssim percentatge comparant-lo amb el d'altres països. Aquesta circumstància excepcional, unida al fet que alguns d'autors estrangers eren publicats abans en català que en castellà, va donar peu a algun malentès. Així, un periodista de *Le Figaro* va arribar a afirmar que la censura tractava amb més severitat les traduccions al castellà que les mateixes al català, i ho pretén demostrar adduint que en llengua catalana hi havia traduccions de Marx, Sartre, Gramsci, que no existien en llengua castellana. El periodista ignorava que aquests autors havien estat prohibits des de temps immemorial i que els editors d'Amèrica Llatina —tal com hem indicat més amunt— havien tingut el camp lliure per comprar-ne els drets: Argentina i Mèxic s'havien avançat, doncs, als editors espanyols en la contractació de títols (Vallverdú 2004).

Finalment, entre aquestes consideracions col·laterals m'agradaria de referir-me al que jo anomeno el «caramel enverinat» de Fraga. És *vox populi* entre els editors catalans que en plantejar l'any 1962 al flamant nou ministre d'Informació la reivindicació de poder traduir al català, Fraga Iribarne, que sense empatx les va autoritzar, havia deixat anar amb una certa murrieria: «Endavant amb les traduccions. Ja veuran el pa que s'hi dóna!» (*Se non è vero è ben trovato.*) El cas és que, si bé es recuperava un espai de llibertat, que en termes democràtics i nacionals sempre cal comptar com una victòria, val a dir també que ningú no es va adonar de la «maledicció» del bruixot Fraga.

Car la maledicció era fonamentada. D'una banda, l'aspecte econòmic de l'operació no fou valorat amb rigor. Ja hem dit que durant els primers anys després de l'autorització hi va haver «inflació» de traduccions al català: per exemple, l'any 1965 un 55% de llibres en català eren traduccions, una proporció excessiva que no es donava en cap altre lloc del món. En castellà les traduccions representaven entre el 20 i el 30% de la producció, segons els anys; en danès, eren el 20%; en altres llengües, el 10%... Només a Israel el percentatge era més alt, el 34%, per raons de política lingüística favorable a l'hebreu (Vallverdú 1987a, 103-104). No ha de sorprendre, doncs, que les conseqüències negatives d'aquesta «inflació» en el pla econòmic es notessin aviat. Al cap de pocs anys les traduccions davallaren ostensiblement: així, a l'any 1973 les traduccions al català ja només eren el 8,3%, un percentatge netament baix. Veiem, doncs, que el «caramel» de Fraga en l'aspecte econòmic era realment «enverinat». En efecte, cal recordar que el mercat del llibre català de fet no existia, no podia expandir-se, perquè hi havia nombrosos entrebancs al seu lliure desenvolupament: edició intervinguda per la censura, prohibició de l'ensenyament en i del català, absència de premsa i mitjans de comunicació catalans, restriccions en l'ús públic de la llengua, etc. són causes suficients per impedir no ja la creixença, sinó la mateixa existència d'un públic lector. (En tot cas, aquest públic —força minoritari, acti-

vista, de creixement lent— començava a notar-se i, gràcies a la seva fidelitat, la debacle no fou més gran.)

D'altra banda, hi havia en la maledicció de Fraga un aspecte més literari o cultural, l'abast del qual no havíem previst. Em refereixo al fet que la incidència de la censura en les traduccions al català —i també al castellà— no solament va ser molt greu en el seu moment, sinó que encara en patim les conseqüències. Tot i que l'actuació dels censors respecte a les traduccions era potser més cauta que amb els llibres d'autor del país —sobretot perquè, comparant la traducció amb el text original, es podien detectar les modificacions de censura—, la veritat és que nombroses traduccions aparegudes entre 1962 i 1975 foren publicades amb retocs i supressions. Es tracta, doncs, d'un peatge ignominiós que forma part també del «caramel enverinat» de Fraga. Val a dir que en aquest cas el ministre de Franco amb la seva maledicció ha emulat el Cid Campeador, guanyant batalles després de mort. En efecte, tal com ha denunciat Cornellà-Detrell, en el seu impactant article «Traducció i censura en la represa cultural dels anys 1960», moltes de les obres censurades en aquella època s'han reeditat després mantenint els retocs i les supressions de censura! En aquest sentit, l'articulista pot concloure que «la censura és un dels llegats més invisibles de la dictadura, ja que no només ha sobreviscut, sinó que s'ha continuat transformant i reproduint molt més enllà de la fi del règim» (Cornellà-Detrell 2010, 47 b).

[Permeteu-me una postil·la sobre aquest punt. La denúncia de Cornellà-Detrell (2010, 47 a), que és claríssima respecte a les traduccions, no es pot traslladar mecànicament respecte a les obres d'autors catalans. Concretament, no estic d'acord quan crítica les reedicions de 1987 i 1995 de la novel·la *Míster Evasió*, ja que l'autor, Blai Bonet, aleshores encara era viu i va acceptar el text que es tornava a editar —i aquesta és sempre una decisió personal i ben legítima.]

Em pertoca, ara, de referir-me al cas concret de la meua experiència a Edicions 62 pel que fa a la censura i a la traducció (Vallverdú 1987b, 109-118). Com potser ja saben alguns dels assistents en aquesta acte, jo vaig ser des de 1965 fins a 2003 cap de redacció d'Edicions 62 —de fet ho vaig ser més tard: al començament era sobretot un ajudant de J. M. Castellet en la direcció literària (Llobet 2012). I em centraré en el període de vigència de la Llei de Premsa i Impremta (1966-1976), seguint la documentació de Georgina Cisqueu i els seus col·laboradors, que han examinat detalladament els efectes de la censura en aquesta editorial (Cisqueu *et alii* 1977, 57-58, 88-90, 148-151, 163-168).

En primer lloc, parlant d'Edicions 62, he d'explicar una paradoxa aparent, a la qual ja m'he referit de passada. Malgrat que era una empresa editorial fundada legalment el 1962, ja amb uns quants anys d'activitat, l'any 1966 en crear-se el Registre d'empreses editorials del Ministeri d'Informació i Turisme no li fou concedit el preceptiu número de registre, una humiliant arbitrietat administrativa, per culpa de la qual l'editorial es veia obligada a passar tots els seus llibres per la «*consulta voluntaria*», és a dir, la censura prèvia, en principi abolida. Gràcies a aquesta anomalia, doncs, Edicions 62 no va tenir cap **llibre segrestat**, actuació censòria que en canvi van patir altres editorials catalanes. Per aquesta mateixa raó, Edicions 62 no va comptar tampoc mai amb cap **llibre aprovat per silenci administratiu**.

Passant ja a l'actuació directa de la censura, durant els onze anys de vigència de la Llei de Premsa, 44 llibres que Edicions 62 pretenia publicar li foren «desaconsellats». D'aquestes obres interdites, 27 eren traduccions, més de la meitat. Entre els autors censurats figuraven Bertrand Russell, Simone de Beauvoir, Mary MacCarthy, Eric Fromm, Lawrence Durrell (per *Nunquam*), Bertolt Brecht, etc., al costat d'autors més previsibles (Karl Marx, Ho Chi Minh, Herbert Marcuse...). De tota manera, quatre d'aquestes traduccions censurades, després es van poder recuperar (Alan Sillitoe, John Dos Passos...).

També durant aquest mateix període, 136 llibres foren publicats amb retocs o supressions, una xifra prou important si tenim en compte que el total de la producció editorial d'aquests onze anys fou 671 títols (Edicions 62, *Quaranta anys de llibres en català*, 2002, gràfic I): és a dir, els llibres editats amb passatges censurats superaven el 20% de la producció d'Edicions 62. Quant al nombre de traduccions censurades, foren 42, quasi un terç dels llibres censurats, amb novel·listes molt importants, com ara Italo Calvino, Cesare Pavese, Giorgio Bassani, Günter Grass, John LeCarré, J. D. Salinger, Lawrence Durrell, Malcolm Lowry (*Sota el volcà*), Scott Fitzgerald, Muriel Spark, Alan Sillitoe, Leonardo Sciascia, etc., i amb altres autors de relleu com Antonio Gramsci, Lévi-Strauss, Bertolt Brecht, Jean-Paul Sartre, Bertrand Russell, Herbert Marcuse, etc.

Crec que el lamentable panorama que acabo de descriure, sobre la incidència de la censura en la producció d'Edicions 62 i particularment en les traduccions encara fan més dramàtica la denúncia de Cornellà-Detrell a què abans he fet referència. En efecte, com a conseqüència de la censura franquista les nostres biblioteques tenen molts llibres importants mutilats i *els lectors no ho saben*. Certament, encara és més greu aquesta circumstància si el llibre ha estat reeditat i l'editor no s'ha preocupat de restituir el text original, com indica Cornellà-Detrell en alguns casos —i desitjaria que no fossin tants com ell insinua.

En conclusió, la censura franquista va tenir uns efectes devastadors en l'edició de llibres en català, però la seva incidència no fou homogènia (Carbó 1995, Torres 1995). Per una part, hi havia les obres prohibides, condemnades al silenci, amb la qual cosa l'oprobri recau plenament de la banda del censor. Per altra part, hi havia les obres que es deixaven publicar amb retocs i supressions, pràctica que comporta una certa «complicitat» —perdoneu la insinuació crítica— de l'«adversari»: els editors i els autors. De tota manera, en aquest cas, la dialèctica repressor/reprimit de la dictadura era tan brutal que costa aplicar sancions morals als qui acceptaven els retocs i les supressions. Potser en el cas de les traduccions la resposta és més complexa: era legítim seguir fins al final les agressions de censura? En qualsevol cas, fins i tot deixant de banda aquest aspecte, difícilment es pot justificar el fet que, trenta-sis anys després d'abolir la censura, encara siguin en actiu traduccions mutilades.

I acabo perquè sóc conscient que en l'estat actual dels nostres coneixements no puc dir gaires coses més. Només desitjaria que aquests apunts esparsos que heu tingut la paciència d'escoltar hagin desvetllat un mínim interès per prosseguir avançant en aquest camp encara poc fressat.

Referències bibliogràfiques

- ABELLÁN, Manuel L. (1980). *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*. Barcelona: Península.
- AMAT, Jordi (2012). «Edicions 62. Primeres passes». *La Vanguardia*, 25-01-12.
- ARBONÈS, Jordi (1995). «La censura sobre les traduccions a l'època franquista». *Revista de Catalunya*, 97, p. 87-96.
- CARBÓ, Joaquim (1995). Pròleg a E. TORRES. *Les tisoires de la censura*. Lleida: Pagès.
- CISQUELLA, G.; ERVITI, J.L.; SOROLLA, J.A. (1977). *Diez años de represión cultural. La censura de libros durante la Ley de Prensa (1966-76)*. Barcelona: Anagrama.
- CORNELLÀ-DELTRELL, Jordi (2010). «Traducció i censura en la represa cultural dels anys 1960». *L'Avenc*, 259 (juliol-agost), p. 44-51.
- EDICIONS 62 (1979). «El malson de la censura». Dins: *Mil llibres en català (1962-1979)*. Barcelona: Edicions 62.
- (2002). «L'activitat editorial en xifres. Taules i gràfics». Dins: *40 anys de llibres en català*. Barcelona: Edicions 62.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, Maria Josepa (1991). *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1995). «El llibre català durant el primer franquisme». *Serra d'Or*, núm. 429 (setembre), p. 19-21.
- LLOBET, Alexis (2012). «Entrevista a Francesc Vallverdú». *Quaderns. Revista de Traducció*, 19, p. 397-410.
- TORRES, Estanislau (1995). *Les tisoires de la censura*. Lleida: Pagès.
- VALLVERDÚ, Francesc (1975). *L'escriptor català i el problema de la llengua*. 2a ed. Barcelona: Edicions 62.
- (1987a). «Els problemes de la traducció». Dins: *Una aproximació a la literatura catalana i universal*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions.
- (1987b). «L'edició en català i l'experiència d'Edicions 62». Dins: *Vint-i-cinc anys (1962-1987)*. Barcelona: Edicions 62.
- (2004). «Testimonis de repressió i censura». Dins: P. Pagès (ed.), *La repressió franquista als Països Catalans (1939-1975)*. València: Publicacions de la Universitat de València.